

Slovenec kot intelektualec in družba (teze za razpravo)

FRANCE ČERNE

V moji razpravi so pomembni sledeči analitični pojmi: intelekt, inteligent, inteligenca (inteligentnost), intelektualec (intelektualnost) in intelektualizacija. Vsi imajo enak etimološki (lat.) izvor: *intelligere*, *inteligens*, *intellectualis*.

Inteligenca (izobraženstvo) sestoji iz inteligentov, to je ljudi razumnikov z višjo stopnjo razumevanja ali uporabe (raz)uma, kar je pomen inteligence kot naravne sposobnosti; inteligenca kot sposobnost pa je tudi pridobljena z višjim ali visokim izobraževanjem. Inteligenca so torej strokovnjaki (eksperti), tudi umski ustvarjalci ("delavci"), ki ustvarjajo ali poustvarjajo dobrine - storitve višje vrste. To so npr. raziskovalna - znanstvena, konstrukcijska - inženirsko tehnična, arhitekturna, pedagoška, konsiliarna, umetniška, upravljalno-organizacijska itd. dejavnost.

Inteligenca kot družbena struktura (segment) je tudi sloj, izrašččen iz sistema oziroma etabliran v celotni sistem, ki pa se razslojuje; s tem en del le-te prehaja v višji sloj, drugi del pa ostane bližji dolnjim slojem.

Inteligenca se širi in krepi svojo vlogo s t.i. intelektualizacijo "ekonomske (produkcijske) funkcije" (vseh dejavnosti), s t.i. krepitvijo vloge "človeškega kapitala". Nekaj nasprotnega se dogaja z vlogo fizičnega, rutinskega (nekvalificiranega in kvalificiranega) dela, pa tudi z delom fizičnega kapitala.

Intelektualci sicer izraščajo, so posredno del inteligence, so pa tudi njeno nasprotje (funkcionalno in socialno). Niso sloj, niso neposredno etablirani v sistem; so kot posamezniki ali kot skupine "somišljenikov". Intelektualci mislijo drugače kot strokovna inteligenca. Delujejo na temelju kritičnega - ustvarjalnega (pretežno abstraktnega) uma (uradno so za družbo njeno nekakšno konkavno ogledalo, tudi nekakšna avantgarda - v revolucionarni dikciji - naprednega dela inteligence).

Posebne značilnosti intelektualcev *par excellence*, zlasti visoke vrste: da niso "vseznaelci", ampak najprej strokovnjaki - znanstveniki, mojstri v svojem temeljnem poklicu (stroki), tudi umetniki, filozofi itd., ki prekoračujejo meje svoje discipline - stroke, prehajajoč zlasti na socialno filozofsko področje, to je konkretno, na področje človeka in družbe (so humanisti). Intelektualci se kritično in angažirano vključujejo v reševanje človekovih in družbenih problemov; so nekakšna "nesrečna zavest" (Sartre) svojih protislovij, ki so odraz družbenih protislovij; so po značaju eruptivno ustvarjalni, z bogatim, prefinjenim, metaforično duhovitim izražanjem oziroma jezikom; ne prevzemajo nekritično idej drugih in se neradi podrejujejo "avtoritetam" ali hierarhiji; se težko vežejo trajno, še manj vključujejo v politične stranke; nočejo imeti ideologov in ne biti ideologi, ker je njihova dejavnost delo kritičnega uma; so večinoma bolj levi kot desni, nasprotniki kapitala, tudi večinoma v spopadu z oblastjo (režimom); večinoma tudi izolirani in celo preganjani v avtokratskih režimih (glej fašizem in stalinizem); so vsekakor velike zgodovinske osebnosti nekega naroda, čeprav vsaka velika osebnost še ni dejanski intelektualec (primer de Gaulla).

Intelektualci niso statistična kategorija, dobesedno jih ne moremo prešteti; ne morejo pa tudi biti predmet načrtovalne politike. Čeprav so bili slavni že za časa življenja, je praviloma njihovo končno vrednotenje šele "post mortem", to je po zgodovini (glej primer Malraux)...

Nekateri intelektualci so oziroma so bili prav gotovo preveč destruktivni - kritični (glej Schumpeterjev izraz "konstruktivna destrukcija"), črnogledi, pa tudi kritikastrji - kot ustvarjalci novih paradigem. Zaradi tega jih nekateri imenujejo čudaki, drugi destruktivni elementi, prekocuhi, njihovo dejavnost pa večkrat "intelektualščino". Čeprav pravi intelektualci so in ostajajo tako glasniki (ambasadorji) duha dobe in narobe, dajejo pečat temu duhu kot soustvarjalci velikih dogodkov zgodovine oziroma prihodnosti. So sicer v statističnem pomenu neproduktivni, v razvojnem, zgodovinskem - za narod - pa veliki "produktivci".

Zaradi tega jih reakcionarni režimi ne morejo utišati s preganjanji, aretacijami itd. De Gaulle je upravičeno dejal: "Pustite intelektualce, da delujejo... Voltaira se ne aretira..."

II

Napraviti inventuro, koliko je imel ali ima neki narod ali družba, na primer slovenska, intelektualcev, čeprav manjšega formata, recimo polintelektualcev, vendar za narod, za njegovo zgodovino nedvomno velikih, pomembnih osebnosti, je izredno težko, če že ne nemogoče dejanje.

Četudi bi trdil, da nimamo, da celo ne moremo imeti intelektualcev evropskega (še ožje, npr. francoskega) formata, se moram vprašati nekaj drugega - trojnega: 1) ali je to naša zakonita genetska slabost (kot naroda), 2) ali je to posledica majhnosti naroda, ki nima dovolj intelektualnega energetskega naboja v okolju, ali pa je 3) vzrok potrebno iskati v zgodovinskih razmerah oziroma v samem razvoju slovenskega naroda, ki (realno) v neki dobi ni potreboval takšnih umov.

Moramo pa razlikovati posamezne dobe v katerih so se npr. osebnosti našega naroda (kot neki intelektualci) pojavljale in tudi razlikovale zaradi tega. S tega vidika bi razdelil našo ne tako davno preteklost, poenostavljeno, v tri dobe: 1) prehodna (prosvetljska, buditeljska) doba iz tipično ruralne, tradicionalne, tudi fevdalne družbe v industrijsko, 2) doba prvotne industrializacije in krepitev meščanstva kot vodilnega segmenta družbe ter 3) doba uveljavljanja meščanskega - demokratičnega političnega in kulturnega sistema, a gospodarsko kapitalističnega sistema, ki se nadaljuje z intermezzom t.i. epizodne meddobe (1945-1990), s poskusom razvijanja nekega utopičnega delavsko samoupravnega sistema, tudi po letu 1990.

Tako bom samo za ponazoritev poskušal navesti nekaj osebnosti, ki naj bi bile značilne za vsako od teh treh dob. Za prvo dobo navajam dve osebnosti: P. Trubarja in J. Dalmatina; za drugo dobo navajam kot zelo zgodnjo osebnost F. Prešerna, za njim pa recimo F. Levstika, J. Jurčiča, J. Stritarja; med duhovniki lahko navedem buditelja vzgojitelja M. Slomška. Za tretjo dobo bi omenil osebnosti, zlasti književnike, ki so že socialno zelo kritično sistemsko nastrojani, kot npr. I. Cankar, J. Murn, S. Kosovel, nadalje tudi O. Zupančič, M. Kranjec, Prežihov Voranc, E. Kocbek, morda tudi J. Vidmar; kot predstavnik intelektualcev bolj francoskega tipa po vojni npr. D. Pirjevec; med duhovniki naj omenim S. Gregorčiča, F. Finžgarja in J. E. Kreka (vse s klavzulo le "post mortem").

Zanimiva je ugotovitev, da ne moremo najti kot veliko osebnost intelektualca med imeni pretekle dobe nobenega strokovnjaka - naravoslovnega ali tudi humanističnega družboslovnega znanstvenika, morda z izjemo nekaterih slavistov.

Opomba: kot sem že ugotovil, ne štejem poklicnih politikov med t.i. neodvisne intelektualne osebnosti, zaradi tega jih v tej razpravi ne omenjam.

Pač pa je pomembna ugotovitev, da je večino velikih osebnosti slovenskega naroda (ne prav vseh) že zgodaj razdelila pregrada v obliki pripadnosti različnemu sve-

tovnemu nazoru, različnim religioznostim pa tudi različna politično-strankarska pripadnost, kar je delovalo prav gotovo zaviralno pri uresničevanju že davnega projekta zedinjene in svobodne Slovenije. Ta razdelitev je ostala prav do današnjih dni, kar je gotovo velik problem za enotnost naroda pri vstopanju v združeno Evropo.

III

Po šolski logiki sledi inventarizaciji stanja vprašanje, zakaj zaostajanje v intelektualizaciji, ali zakaj celo nekakšna negativna intelektualizacija naše družbe. Možnih je več odgovorov in še ti so v več različicah. Najprej bi skušal pojasniti fenomen s tremi idejami.

Prva je ideja o odvisnosti, o podrejanju, to je o nesamostojnosti slovenskega naroda in neobstajanju državotvorne oblike družbe vse do današnjih dni (1000 let pod frankovsko-germansko kolonizacijsko oblastjo, oziroma ožje, 500 let pod avstroogrsko habsburško monarhijo, 20 let pod jugoslovansko monarhijo, 45 let v SFRJ).

Druga ideja je o majhnosti, nepomembnosti, o nemožnosti karkoli spremeniti, kot manjvrednostni kompleks naroda oziroma ljudstva; nekakšno usodno prepričanje, da lahko majhen narod rodi samo majhne "reči", majhne poslušne ljudi. Kot da slišim govoriti Cankarja: za hlapce rojeni - za hlapce vzgojeni. Problem, ki je prav gotovo primeren celo za "psihoanalitsko" obdelavo.

Poleg teh temeljnih analitskih kategorij pa so pomembne za razumevanje našega intelektualnega razvoja še druge:

1) najprej dokaj velik in ves čas prisoten konservatizem v naši družbi. Najboljši primer je geslo gibanj za zedinjeno Slovenijo, kot boj za staro pravdo, kot nekakšno tradicionalno srečno stanje v preteklosti, ki ga nikoli ni bilo;

2) nesrečno strankarstvo, ki je prav tako ostalo do današnjih dni;

3) zaostajanje razvoja slovenskega jezika za potrebami in neprestani prepiri o njegovi reformi (prav tako do današnjih dni);

4) zelo slaba lastna, nacionalno institucionalizirana vgojnoizobraževalna baza, vključno z univerzo;

5) intelektualnost naroda oziroma posameznih krogov je bila zlasti za mnoge višje sloje nekakšna nedelavnost, puntarija itd.; za delavsko-kmečke množice pa čudaštvo;

6) za t.i. še večjo majhnost slovenskega naroda je poskrbelo dodatno geografsko, gospodarsko-upravno drobljenje slovenskega prostora - kot "prefrigan" način oblasti, da mirno upravljajo s slovenskim narodom - nekdaž v obliki kronovin, pokrajin, v Jugoslaviji v obliki banovin in v SFRJ v obliki republik;

7) proti intelektualizaciji se je "fraku in talarju" pridružil še "pisar", to je birokratizem, ki še danes razjeda ustvarjalnost slovenskega človeka;

8) kot nekakšna posledica značaja slovenskega človeka in njegove težnje po "osrednjačenju" družbe, je bila prisotna - celo kot ideal - mediokriteta družbe, dejansko kot temeljni interes srednjega sloja, ki je seveda tipično nasprotje mišljenja in delovanja intelektualca.

IV

Napočil je torej čas za razumevanje današnjega časa, v katerem živimo, čas resnih pretehtanih in tveganih odločitev, skoraj kot "ali - ali". In je naša dolžnost, da najprej spoznamo, da brez prave, ne kvazi intelektualizacije, ki pomeni v bistvu vsesplošni razvoj ustvarjalnosti, ki je obča zgodovinska svetovna usmeritev (v obeh pomenih, glej razlago), ne moremo uspešno naprej - združeni kot narod, kot družba - država v 21.

stoletje, niti v združeno Evropo - kakršnakoli že bo. Zaradi tega moramo biti aktivni in ne pasivni; preteklosti se zaradi tega ni treba sramovati, ne pa tudi za njo jokati. Pogled je potrebno usmeriti naprej, za naše prihodnje rodove. Namesto za staro pravdo, naj bo geslo: za napredek ustvarjalnosti vseh in na vseh področjih.

Seveda takšen dvojni usodni korak ne sme biti, če nekoliko dramtiziram, narejen s preveč napakami, brez strategije, brez neke temeljne enotnosti, brez prepričanja v našo skupno sposobnost in prihodnost (glej mnenje o slovenskem značaju). Najslabša možnost bi bila, nedvomno predvsem po naši zaslugi, če bi prešli izpod enega B(cograd) pod drugi B(ruselj), kot neko nadaljnje služenje "hlapcev".

Evropa je že in bo še bolj visoko tehnoložirana, informatizirana itd., pa tudi oligopolizirana. Namreč asimetrija med Litvo ali Slovenijo ter Nemčijo ali Francijo je prevelika, da ne bi imela takšna neenaka moč tudi v okviru demokratične Evrope asimetričnih vplivov na narode, združene sedaj in v prihodnosti v Evropo.

Iz tega razloga moramo vedeti in se zavedati, s čim vstopamo v 21. stoletje, v Evropo in naprej v svet. S kakšnim kapitalom? Samo s slovenskim, s slovensko tehnologijo? Je šibek oziroma šibka. Samo s polkvalificirano industrijsko ali kmetijsko delovno silo? S še tako pridnostjo in nizko ceno nam ne bo prinesla kompetitivnih prednosti - ne relativnih ne absolutnih. Kaj pa naše celotno naravno in akumulirano bogastvo? Premalo ga je še za nas. In če ga razprodamo, bomo razprodali narod. Kaj nam še ostane? To, kar se v svetu neprestano že dogaja: zamenjava primarnega, sekundarnega sektorja s terciarnim in kvartarnim sektorjem. Ali drugače rečeno, z vseplošnim procesom intelektualizacije (o čemer je že bil govor), kot proces individualizacije ustvarjalnosti za kolektivni napredek ("small is beautiful", pravi Schumacher, tudi vse bolj koristno). To pomeni, da mora slovenska družba omogočiti takšen razvoj intelektualizacije naroda, da bi narod kot celota, v skladu z racionalno družbeno delitvijo dela postal dejansko ne paradni, ampak vlečni konj po cesti v Evropo. Po drugi strani pa institucionalizirati razmere tako, da bodo omogočile inteligenci, intelektualcem, da delujejo v skladu s svojo intelektualno funkcijo, ne kot neka privilegirana elita rentnikov, ampak v funkciji paradigmatične ustvarjalnosti in njihove upravičene kritičnosti. Moja teza je, da vsi skupaj ustvarimo razmere za raznoliko intelektualno ustvarjalnost in ustvarjalno kritičnost v vseh potrebnih smereh, pa bomo razvili v nas Slovencih vse več "ustvarjalnih" oziroma vse manj Dawkinsonovih "egoističnih" genov.

Torej vstop z našo inteligenco v Evropo - da. Čeprav selekcionirano, prav gotovo ne s tisto, ki bi kaj kmalu pozabila na slovenstvo, ampak z zavedno slovensko inteligenco.

Seveda je inteligenca sestavljen sloj; različna je po ravni izobrazbe, po interesih, hotenjih, razdeljena na materialno in nematerialno področje.

Po mojem mnenju je in bo še največ tradicionalnega slovenstva v ožjem pomenu branil kmet, kar je razumljivo, ker je njegova zemlja kot del našega prostora neogibno produkcijsko sredstvo. Toda kmetov ni več kot morda 6 odstotkov in njihova moč upada. Mnogo manj slovenstva pričakujem od klasičnega delavstva. Ostane nam torej inteligenca v širšem pomenu oziroma intelektualci, ki so na razpotju. Zopet čisto moje osebno prepričanje je, da bo od inteligence prav gotovo v ospredju obrambe slovenstva tudi v Evropi pretežni del umetniške inteligence, raziskovalne-znanstvene, pedagoške tudi publicistično-novinarske. Težje je reči kaj določenega o inteligenci v administraciji, v državni upravi pa tudi o politični inteligenci. Podjetniška lastniška inteligenca je dvojna. Ena bo svojo dejavnost temeljila na slovenskem kapitalu in trgu in bo že zaradi tega mnogo bolj navezana na Slovenijo; druga, ki bo v službi tujega kapitala; bivajoča celo zunaj Slovenije, bo verjetno v večini vedno bolj polinacionalna oziroma anacionalna. Seveda ne smemo pri tem pozabiti naših intelektualcev (kot smo jih definirali),

ki bodo že po značaju, kot pravi Sartre, na strani tistih, ki bodo najbolj prikrajšani z vstopanjem Slovenije v Evropo. Bodo pa zaradi tega prav gotovo mnogo bolj kritično usmerjeni do ukrepov oblasti, malomarnosti, napak in bodo tako opozarjali, kako ne v Evropo.

Seveda ta proces t.i. intelektualizacije ne samo narodov, ki so že in ki bodo stopili v Evropo, temveč tudi drugih v svetu prav gotovo ne bo potekal premočrtno; potekal bo z zaokreti, tudi odstopanji, z koraki nazaj. Tudi različno od sedanjega gledanja nanjo kot na neko možnost - alternativo drugačnega razvoja. Zaradi tega ne smemo biti pristaši determinizma, da je vse kar je sedaj predloženo, neogibno in da tako bo.

Drugo, kar bi še rad poudaril, je, da je - da bo proces evropeizacije narodov v Evropi spremljal drugod enak proces; kot amerikanizacija Amerike, aziatizacija Azije, oceanizacija Avstralije, afrikanizacija Afrike. Upajmo, da bo to le vmesna pot ali postaja do t.i. obče, višje hominizacije vsega človeškega roda. Če bi namreč ostali pri teh parcialnih "- cijah," se lahko zgodi, da vstopamo v še večje medcelinske spore in celo vojne. Kar gotovo ne bi bil napredek za človeštvo.

Vprašljivo je tudi prehitro ali postopno izumiranje narodov zaradi integracije v širše skupnosti in morda ostajanje le še npr. pri različnih rasah ter na koncu pri človeštvu kot enotnem rodu. Kajti različnost - diferenciacija človeškega roda v narode je bila med drugim vzrok za evolucijo in vzvod za napredek. Zaradi le-tega osebno vidim proces združevanja narodov v Evropo bolj kot proces povezovanja narodov in nacionalnih manjšin v nekakšno enakopravnejšo skupnost - recimo temu: dom narodov, ne pa v nekakšno močno federativno državo klasičnega tipa.

Gre torej predvsem za to, da ne bi s samim aktom vstopanja v neko Evropo črtali slovenskega naroda z geopolitičnega zemljevida Evrope. Formula mojega bivanja je: Slovenec - Evropejec - človek; za mene, za nas. Človek brez naroda bi bil namreč danes in jutri le tavajoči in zagrenjeni zemljan (glej Žide). Evropa naj bi bila po mojem mnenju samo vmesna postaja na poti do človeka, to je do samega sebe kot pristne človeškosti in človečnosti. Takšnega človeka - mene ne bo brez neke nove prevladujoče generične človeške zavesti, ki zahteva tudi novo generično človeško etniko, etiko in ekologijo. Kdaj bo seveda tako, to ne ve nihče.

Prav gotovo je moja vizija Evrope, sveta in slovenskega človeka, bivajočega v Sloveniji in v Evropi in v Svetu, le ena od mnogih vizij, vsekakor so še druge. Kot npr. orwellovska kot čisto tehnokratsko-avtokratska, kjer bi izginil tudi človek - v svetu vsesplošne kompjuterizirane, robotizirane, informatizirane itd. tehnologije. Naša "sreča" kot naravnih bitij bi bila tedaj "popolna": Ne bilo bi potrebno delati, le biti popolen, pokoren sužnjem kot uživalec storitev naših "artifaktov"...

Osebno sem prepričan, da je prihodnost za človeka le nadaljevanje pravega človeškega bivanja, ali pa, kot alternativa, nebivanje oziroma kot ne-bitje kot človek. In s tega vidika menim, da bo pravi intelektualec - kot glasnik tega človeškega v človeku, kot kritični realni humanist - še kako potreben.